

доц. д-р ДИМИТЪР ДИМИТРОВ

ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ „НЕОФИТ РИЛСКИ“, гр. Благоевград

РЕАЛИЗАЦИЯ НА КАДРИТЕ В КУЛТУРНИЯ ТУРИЗЪМ В БЪЛГАРИЯ

EMPLOYMENT REALIZATION OF HUMAN RESOURCES IN THE CULTURAL TOURISM OF BULGARIA

Associate Prof. Dr. DIMITAR DIMITROV

SOUTH-WEST UNIVERSITY “NEOFIT RILSKI”, Blagoevgrad

Abstract: Cultural and Cult Tourisms are inevitably among the most significant opportunities for touroperators' activities in Bulgaria. The Balkan peninsula along with Eastern Medeternian region and the Egeian Archipelago are the areas, inot which the predecessors of the European cultural tradition were born.

The employment realization of human resources in the touroperator companies has a wide basis for further development in modern Bulgaria. They, however, should be well aware of the cultural nad historic heritage of our country, as well as the European and World cultural heritage. They should constantly monitor the novelties in the Cultural tourism, the newly discovered sites for this type of tourism, they should search for opportunities for popularing and advertising of these very same sites, to be capable to direct in the best possible manner the attention of the Bulagrian and foreign tourists to these sites. All these rquire a very good training and affinity to the cultural heritage.

Key words: Cultural Tourism, Bulgarian, European and World Cultural and Historic Heritage

Културният и култовият туризъм безспорно са сред най-значителните възможности на туроператорската дейност в България. Балканският полуостров, заедно с Източното Средиземноморие и Егейския архипелаг са районите, в които се зараждат и формират предходниците на Европейската културна традиция. Няколко цивилизации от **Древността** оставят хиляди обекти и паметници на своята разнообразна култура: *Критско-Микенската, Елинската, Тракийската, Македонската, Елинистичната, Римската*. Това всъщност, са широко известните цивилизации, коментирани и рекламирани в историята, литературата, сборниците и албумите, отразяващи тяхната архитектура, изкуство, религии, езикова култура...

Съществуват обаче, още стотици обекти и артефакти от по-ранни човешки култури от различните епохи на **Праисторията**, които също могат да бъдат обект на туристически и научен интерес. От края на ХХ в. например, в пещерата “Козарника” в Монтанско (България), бяха разкрити уникални

находки на праисторическа култура от най-далечната епоха на Homo erectus, датирани за времето преди 1 400 000 години! Това променя съществено досегашните представи за проникването на този най-ранен вид на праисторическия човек в Европа! Достатъчно е да споменем още известната отдавна на световната археология “Карановска” селищна могила в Новозагорско, събрала в себе си цялото хилядолетно време на Неолита и Енеолита, която британският археолог Колин Ренфрю нарича “резен култура с дебелина 3 000 години”! В Родопската и Странджанската области съществуват уникални и малко известни светилища и некрополи от времето на Енеолита, които също могат да станат важни и търсени обекти на културния туризъм.

Средновековието също оставя огромно и разнообразно културно наследство на полуострова. Между V и XVI-XVII векове тук се развиват нови култури: Византийската – наследник на Гръко-Римската цивилизация; Българската, съчетала наследството на

траките, славяните и прабългарите с високата византийска културна традиция; *Сръбската*, *Босненската*, *Хърватската*, *Албанската*, развили собствени културни традиции, съчетани с културни и религиозни влияния от Византия и Католическия Запад; *Османската*, пренесла културните традиции на Исляма на Балканите, в периода на един мощен разцвет на т. нар. *“Мюсюлмански ренесанс”* в Централна и Предна Азия.

Възрожденската епоха (XVIII-XIX в.) на свой ред е свързана с нов културен подем на балканските народи, формиращи новата си държавност и съвременната си културна традиция. Макар и повлияна от Европейския ренесанс, тя се отличава и със специфични национални особености, които създават уникални обекти и паметници на архитектурата, изкуството, бита и материалната култура на балканските народи. В този смисъл особено богатство показва Българската възрожденска култура, разпростряла се върху основни части на Полуострова, с нейните архитектурни, резбарски, живописни школи, с манастирите и черквите си, с различните стилове на възрожденските къщи...

Сегашната интеграция на балканските държави в Европейското икономическо, политическо и културно пространство, създава огромни възможности за културен обмен, както и за широка дейност на Културния и Култовия туризъм. Същевременно религиозната и национална толерантност, заложили в същността на Европейската демокрация, дават сериозни възможности за взаимно опознаване и сътрудничество, в които турскооператорската дейност намира най-широко поле за работа! Това е и един от най-преките пътища за преодоляване на наслоените през вековете национални и религиозни противостояния, разкъсвали дълго балканските народи и държави! В тази нова ситуация България и Балканите, в по-широк план, стават част

от Европейското културно пространство. Държавната политика в областта на туризма се вписва в общата политика на Европейския съюз в тази област и това засилва значително нейните възможности.

Разкриват се големи възможности и за съвместна междудържавна туристическа дейност в определени региони на полуострова, където взаимните културни влияния са се развивали през хилядолетията: между Гърция, България и Македония, където се преплитат културни и религиозни влияния от Древността до Новото време и множество културни и религиозни обекти и паметници имат общо значение за народите на тези държави; между Сърбия, България и Румъния, където също има общи културни традиции в периферийните райони между държавите, където се преплитат национални и религиозни културни традиции; между България, Гърция и Турция, доколкото Югоизточна Тракия е място, през което преминават първите представители на човешкия вид преди стотици хиляди години. Където се срещат Елинската и азиатските култури и религии в Древността. Където се сблъскват Православието и Католицизмът, Християнството и Ислямът през Средновековието, пък и в по-новите епохи! Не по-малки възможности за развитие на турскооператорската дейност дава Европейската интеграция и за Северозападния район на Балканите, където се преплитат културните традиции и взаимни влияния между останките от Римската култура и тази на илири и славяни. И тук, през Средновековието, се срещат Католицизмът, Православието и Ислямът с техните специфични религиозно-културни обекти и паметници. Тук, в далматинското крайбрежие се преплитат венециански и славянски културни традиции, за да създадат една уникална култура!

Що се отнася до българската турсоператорска дейност в частност, освен горепосочените възможности, в условията на Европейската и, дай Боже, Балканската интеграция, тя получава възможност да потърси варианти за туристически обмен с области в други балкански и европейски държави, където живеят български общности. Такива области има не само в Албания, Сърбия, Румъния, Молдова, Бесарабия... Има ги и в други държави. Има ги и в много други части от големия свят на планетата! Вероятно след еврейската и арменската диаспори, българската е една от най-големите!

Въпросът с реализацията на кадрите в Културния туризъм обаче, явно не се изчерпва само с националното и балканското културно наследство. Туристическата дейност в днешния отворен свят на планетарен културен обмен, на пораснали интереси и възможности на българите към Световната култура, налага българските турсоператори много добре да познават и основните обекти на Световното културно наследство. Само така те ще бъдат конкурентно способни и ще имат успех в своята работа за развитието на интереса на българите към това наследство!

Всичко това дава възможност за широка реализация на туристическите кадри в България в областта на Културния и Култовия туризъм. Но за да стане това по най-добър начин, се изисква много добра подготовка и висока култура на тези кадри. Ето защо в този доклад се обръща внимание не само на въпросите за реализацията на туристическите кадри, но и на тяхната подготовка и квалификация в областта на Културния туризъм.

Добрата реализация на кадрите в областта на Културния туризъм зависи основно от добрата подготовка и високата обща култура. Турсоператорската дейност в тази област има **двоен характер**: от една страна привличане на туристи от чужбина към

българските културни и култови обекти; от друга страна популяризиране на световното културно наследство пред българските туристи. В този смисъл е задължително да се познават добре не само културните и култовите обекти и паметници от националното културно наследство, но и най-значимите световни културни центрове, обекти и паметници. Всичко това налага сериозно изучаване на културното наследство от студентите по Туризмът. Има факултети, където това става в два или дори в три семестъра, но в други това е оставено само на общата култура и личния интерес на студентите! Това обаче, не води до добра квалификация и истински професионализъм.

Свеждането на нещата до т. нар. **Музеен туризъм** е крайно недостатъчно и определено едностранчиво. Музеят е важен обект на културното наследство, но е само един от неговите обекти. Той дава доста едностранчива и непълна представа за Културно-историческото наследство на света или на страната, защото изложените в музейните експозиции паметници и предмети на културното наследство са откъснати от истинските обекти: праисторически селищни могили или антични и средновековни градове, или манастирски комплекси и стари черкви, или древни и средновековни некрополи... Защото едно е да видиш праисторическата и древната керамика, прекрасните съдове на тракийските златни съкровища, тракийски брони или прабългарски ризници, великолепните икони от Средновековието или Възраждането, фрагментите от богато резбовани олтари и още десетки хиляди предмети на старите култури по българските земи в музейните витрини, откъснати от естествената си среда. Съвсем друго е да видиш къде и как са стояли те в древния град, в самата тракийска гробница, в черквата или манастира, във възрожденската къща... Да се усети духа, "мириса" на съответната епоха, уникалния характер

на старата култура, да “чуят” стъпките на праисторическите, древните или средновековните предци! Това може да стане само в автентичния обект на културата. Същото се отнася, в пълна степен и за обектите на Световната култура. Само така може да се добие представа за автентичната стойност на обектите, паметниците и предметите на тези култури!

Още по-категорично се налага да се познават от туроператорите обектите на Култовия туризъм: самите праисторически или тракийски гробници и светилища; античните елински и римски храмове, олтари и некрополи; средновековните черкви и манастири; старите исторически джамии и синагогите, т. нар. “свети места”, почитани и посещавани от векове на много места в българските земи; импозантните градски черкви от Ново време... Те ще покажат истинския дух и характер на религиозното светилище или храм, а не музейната експозиция. Така е и с религиозните и култови обекти по света: да се види, да се усети духа, същността на култа в египетската пирамида или гробница, в зикуратите в Месопотамия, в гръцкия храм или в уникалните пирамиди на майте и ацтеките, в индийския или китайския храм, в джамията или синагогата. Ето защо цялостното изучаване на Културно-историческото и Култовото наследство е наложително ако говорим за истински професионализъм в областта на Културния и Култовия туризъм.

Необходимо е часовете да се водят от добри специалисти в областта на Културно-историческото наследство за да могат студентите да получат най-добри познания за обектите и паметниците на българската и световната култура. Смятам, че изучаването на всичко това следва да продължава в два семестъра, като в първия се отделя основно внимание на Световното културно-историческо наследство, а във втория на националното. Същевременно да се

изяснява и мястото на националната култура в общия контекст на Европейското и Световното културно наследство.

Добре би било изучаването на Културното наследство да е част от задължителните дисциплини, защото независимо в каква област на туризма ще се реализира специалиста-туроператор, той неминуемо ще се сблъсква с интереса на част от туристите към това наследство. Възможно е, разбира се, изучаването на тази материя да става и под формата на избираема или факултативна дисциплина, доколкото не всички студенти ще се насочат към Културния и Култовия туризъм.

Специално за **Култовия туризъм** би било добре да се канят лектори-специалисти по религиоззнание и религиозни паметници и обреди. Това е необходимо особено за Балканския регион, където през вековете и хилядолетията се сблъскват и съжителстват различни религии и вярвания, оставили дълбоки следи в менталитета и религиозно-етическата мотивация на балканските народи. Но и в другите огромни пространства на планетата, където живеят много различни народи, подобни преплитания на религиозно-културни ценности са нещо неизбежно откакто съществуват човешките културни общности и цивилизации. Затова именно взаимния обмен на културни ценности, взаимното и непреднамерено опознаване на националните култури и религии ще създаде възможности за преодоляване на хилядолетното противостояние, на религиозния фанатизъм и ксенофобията, отричащи правото на другия на различност.

Това е особено важно за съвременното човечество от края на XX и началото на XXI в., когато разпадането на Двуполусния свят развихря атавистични противоречия и нетърпимост, залагани през цялото историческо време. Доведени през XX в.

до патологичните ексцесии на крайния шовинизъм, на холокоста и апартейда, до социално-класовата омраза, те разделят света след Втората световна война, а в края на XX в. отново се проявяват в лицето на национални и религиозни вражди и противостояния, на религиозен фундаментализъм и тероризъм с опасни, дори фатални тенденции! Защото религията не е останала в миналото. Не е изчезнала дори в съзнанието на поколенията на бившия *“Социалистически лагер”*, обявил атеизма и интернационализма за своя етика и мотивация. Тя съществува в националното и културното самосъзнание на народите и нациите и отново, и отново ескалира в остри сблъсъци и противостояния между етноси, държави, цивилизации, основани на определени религиозно-етически принципи. Разбира се това има и своите икономически измерения в лицето на нарастваща конкуренция между петролни, оръжейни, автомобилни и други транснационални корпорации, които използват исторически сложилите се цивилизационни и религиозни противоречия за своите глобални цели!

В тази ситуация на противопоставяне Културният и Култовият туризъм биха могли да играят значителна роля за преодоляването на тези атавистични противоречия, за взаимен културен обмен, за постепенното установяване на етническа и религиозна толерантност чрез опознаване културата и етиката на *“другия”*! Смятам, че именно това е една от основните цели на Културния туризъм и тя трябва да стане неразделна част от подготовката и реализацията на кадрите в този съществен раздел на Туризма. За това, както стана вече дума, е важно да се познава основно националното и световното културно наследство.

За професионалния туроператор не е задължително непременно да познава в детайли паметниците и предметите на културното наследство, техния характер и стойност като обекти на

археологическите, историческите и изкуствоведческите изследвания. Обяснения в този дух ще дадат на туристите самите уредници, които отговарят за съответния обект на Културно-историческото наследство. Те непременно са специалисти в областта на археологията и историята. Задължително е обаче, той да познава добре културно-историческата стойност на обекта, музея или паметника, да познава в общи линии характера на епохата, в която той е създаден, да умее да го представи пред потенциалните посетители.

Достатъчно е да се разкрие **значението** на големите световни културни обекти и паметници за епохата, в която са създадени, за културното наследство на народа и държавата, в която се намират и в крайна сметка, за Световната култура.

- Достатъчно е например, да се посочат **основни обекти** на най-старите прояви на човешка култура от **праисторическите епохи**: най-ранните обекти в Източна Африка (от 2 – 3 млн. години), където се появява и започва да се формира човекът; обекти в Африка, Европа, Азия (от близо 1 млн. години) и Америка, Океания, Австралия (от близо 50 хил. години), където той се разселва;

- Достатъчно е да се изтъкнат **значението** и ролята на **древноегипетските пирамиди, дворци и храмове** за формирането на общочовешката култура, тяхното място в общото културно наследство на човечеството; или общият характер на културното наследство на **Древна Месопотамия**, на **Древна Индия** или **Древния Китай**; или монументалните паметници на **Древна Персия**; или изящните шедьоври на **Елинската цивилизация**; или **гръцките градове-колонии и емпории**, пръснати по бреговете на Егея, Средиземноморието, Адриатика, Черноморието; или обектите на **Римското архитектурно наследство**, чиито останки могат да се видят из цяла Западна и Централна

Европа, по Средиземноморското крайбрежие, на Балканите, в Близкия изток...; или останките на **Древния Картаген** в днешен Тунис; или пирамидите на древните държави на **маи, ацтеки** и други цивилизации в **Централна Америка**; или удивителната **архитектура на инките** в еквадорските и перуанските **Анди**... Да се посочат **най-важните обекти и паметници** на тези най-ранни цивилизации. Да се изтъкнат **тяхната роля и значение** в епохата на Древността. Да се покаже многообразието и същевременно близостта на тези култури, сложили началото на общочовешката цивилизация. Да се посочи **тяхното значение за съвременната човешка култура изобщо**. От друга страна е необходимо да се познават и изясняват пред туристите характерните **особености на религиозните култове и паметници** в тези древни цивилизации, доколкото те се вплитат изцяло в особеностите на тяхната културна традиция. Именно в това е същността на реализацията на туроператорите в областта на Културния туризъм.

Същото се отнася и за другите епохи на културното развитие на човечеството:

- **Средновековието**, с разнообразните си цивилизации, свързани и с оформянето на основните религии на човечеството, съществуващи до днес и хилядите обекти и паметници на тези цивилизации в целия свят: **китайските** и **корейските** средновековни градове, крепости, пагоди и манастири, включително грандиозните скални култови обекти; средновековните градове и храмове на **Индия**, сред които блести едно от чудесата на света - **Тадж Махал**; монументалните архитектурни комплекси в **Мианмар, Тайланд, Камбоджа**...с огромния и пищен архитектурен комплекс **Ангкор** – символ на хиндуистките и будистките културни традиции; обектите на пищната архитектура на средновековния

Ислямски ренесанс в Самарканд, Хива, Багдат, Дамаск, Кайро, Мароко, Испания...; чудесните крепости и храмови комплекси в **Япония**, съчетали по неповторим начин човешкото изкуство с природните красоти в една чудесна хармония, която е в основата на японската културна традиция и в самия манталитет на японците; средновековните градове, крепости, черкви и манастири в **Европа**, свързани с една от големите религии – Християнството, в неговите варианти: Католицизъм, Православие и по-късните разклонения на Протестантството – обекти на **византийската** културна традиция, на **западноевропейските** феодални владения, на католическата архитектура, на уникалната руска православна архитектура и изкуство...

- **Европейският ренесанс**, с характерните обекти и паметници на раждащата се нова буржоазна култура, в която се вплита основната ренесансова концепция на Хуманизма и индивидуалната свобода: чудесните ренесансови архитектурни и скулптурни обекти и паметници в **Рим, Флоренция, Венеция, Генуа, Пиза, Парма, Верона**...; монументалните живописни шедьоври на **Джото, Чимабуе, Леонардо, Микеланджело, Рафаело, Тициано, Ботичели**... в десетките катедрали и черкви. Всъщност цели градски комплекси в Италия са обекти на Ренесансовото културно наследство. Ренесансовата култура влияе и върху част от западното Балканско крайбрежие, където дълго време процъфтява като център на икономиката и културата уникалният град **Рагуза (Дубровник)**.

Разпространението на Ренесанса в **Западна и Централна Европа** през XV-XVII в. формира и развива Западната буржоазна култура. Създава стотици нови центрове на тази култура във Франция, Германските държави, в Скандинавия, в Англия и Шотландия. Израстват търговските центрове на Нидерландите – Антверпен, Амстердам,

Ротердам, Брюге... с прекрасните си дворци, сгради, катедрали и черкви. Особено интересна е архитектурата на прибалтийските градове от Копенхаген, Стокхолм и Гьотеборг, до Рига, Талин и Хелзинки. В началото на XVIII в. се появява и нов център на тази архитектура – Петербург – градът построен от Петър Велики, обновителят на Русия и модерната култура навлиза в огромната империя за да я свърже с европейските културни традиции.

Ренесансовите и буржоазните културни традиции обхващат и основните територии и народи на **Австрийската империя**: самата Австрия с изящната имперска столица Виена, с Грац и Залцбург; Унгария с дунавския архитектурен шедьовър – Будапеща; Чехия, с прекрасната архитектура на *“Златна Прага”*; Полша – с уникалните сгради на Краков, с варшавското *“Старе место”* и други обекти на архитектурата; Хърватско и Словения – с бароковите сгради на Загреб, Задар и Любляна; Войводина със старата архитектура на Нови сад... Хиляди католически катедрали поразяват с монументалната си скулптура, живопис, стъклописи, с мощната музика на органите...

Уникални, по своята архитектура и изкуство са градовете на **Латинска Америка** от времето на испанската и португалската колонизация (XV-XVI в.). Десетки дворци на вицецрале, хасиенди на конквистадори, стотици уникални по своята архитектура и украса, католически катедрали, черкви, манастири, често съчетаващи християнската архитектурна традиция с мотиви от индианската архитектура и изкуство. Уникалността на Латиноамериканския свят, на неговите културни и религиозни традиции идват от грандиозното смесване на раси, култури и религии: автохтонната индианска култура със своята многоцветност и мистицизъм, европейската католическа културата на завоевателите испанци и португалци и разнообразните

африкански културни и религиозни мотиви, пренесени от милиони негри-роби, прехвърляни тук от роботърговците между XVI и XIX в. В зависимост от това, коя от тези културни традиции доминира, в различните латиноамерикански държави се формират и най-разнообразни архитектурни обекти и паметници на изкуството, което прави този свят безкрайно интересен и привлекателен за милиони туристи-почитатели на световното културно наследство.

Не по-малко интересни са подобни взаимни културни влияния и в хилядите обекти на човешкото културно наследство, пръснати в огромния свят на **Далечния изток**, в безбройните острови на **Океания**, в **Австралия**, **Нова Зеландия**... И тук традиционните културни и религиозни традиции на местни народи и цивилизации са се преплели в многообразни варианти с европейската култура. Такива обекти могат да се видят по цялото тихоокеанско крайбрежие на Източна Азия – от Корея и Япония, до Индонезия и Нова Зеландия.

Разбира се и северната част на *“Новия свят”* – **САЩ** и **Канада**, макар и с кратка история, притежават много културно-исторически обекти, които заслужават внимание и привличат ежегодно огромен брой туристи-любители на културните паметници. Не само екзотичният чар на индианските резервати и атракционни центрове, но и синкретичната северноамериканска култура от XVII-XIX в., смесила в архитектурата на градското строителство, както и в изкуството, стилове на гръко-римската традиция с готиката, романтизма, барока, импресионизма и, понякога местните индиански мотиви, а в религията събрала не само католицизма и протестантството, но и още цяла поредица от американски, африкански и азиатски култове и паметници. Бурното развитие на този нов свят, основано на преселници от всички европейски

народи, а в последствие и на милиони африканци и азиатци, с останките от автохтонното население, обуславя тази синкретичност, тази невъобразима смесица от култури и религии, които правят *“Новия свят”* уникален!

Цялата тази огромна и безкрайно разнообразна Световна човешка култура, създала през хилядолетията милиони паметници, е основен обект на туристически интерес. Затова и хората, които се занимават с развитието на Културния и Култовия туризъм, трябва в най-общи линии да я познават. Да знаят добре **местонахождението и историко-културната стойност на най-важните обекти и паметници на Културното наследство**. Да познават перфектно **възможностите за посещението им** от туристите. Да имат **постоянна информация за тяхното състояние**, за всички подробности относно туристическия поток, хотелските, битовите, пътните и други особености. Същевременно, те трябва постоянно, с всички средства на туристическата реклама **да популяризират обектите на Световното културно наследство**. Да насочват потенциалните туристи и любители на това наследство към тях. Добре е постоянно **да се следи огромната информация** от хилядите издания, документални филми на няколко познавателни телевизионни програми, известия в Интернет и други източници, показващи непрекъснато обектите на Културното наследство на човечеството във всички краища на света. За всичко това обаче, е необходима не само добра обща култура, но и **основна подготовка, познания в областта на Историята на човешката култура, както и афинитет към Културния туризъм**. Това може да се постигне главно чрез добра професионална подготовка в колежаите, факултетите и катедрите по Туризъм. Само така могат да се реализират максимално кадрите в тази област на туристическата дейност.

Както бе посочено по-горе, освен обектите и паметниците на Световното културно наследство, туроператорите, занимаващи се с Културен и Култов туризъм, трябва добре да познават и **Българското културно-историческо наследство**, което също е богато и многообразно. Върху нашите земи са се съхранили множество останки на **няколко праисторически, древни и средновековни цивилизации**. Въпреки превратната историческа съдба на Балканите, белязана с периодични преселения, завоевания, военни сблъсъци, етническа и религиозна конфронтация, много от тях, макар и полуразрушени, дават добра представа за характера на човешката култура в съответната епоха. Същевременно археолозите непрекъснато разкриват нови културно-исторически обекти и паметници. Макар и крайно недостатъчно, държавни и обществени институции, занимаващи се с опазването на културното ни наследство, както и частни лица, все пак отделят някакви средства за неговото съхраняване и популяризация.

Новото време също е оставило хиляди обекти и паметници, свързани с Националното възраждане на българите и възхода на Възрожденската култура и изкуство през XVIII и XIX в. Новата възрожденска култура, в своята завършваща фаза, търпи и нарастващото влияние на модерната Европейска буржоазна култура. Това я прави неразделна част от тази култура, макар че тук, на Балканите се запазват и доста ориенталски традиции, както сред основната част от останалото тук мюсюлманско население, така и сред самите българи, гърци, арменци и други народности, останали в българските земи. Това всъщност, не е недостатък а предимство, основано на взаимните културни влияния и прави българското културно-историческо **наистина** уникално.

Същевременно в много от съвременните български градове по

един неповторим начин, **се съчетават** бароковите сгради на Новото буржоазно време със запазените архитектурни комплекси на възрожденските къщи и черкви. Не са малко и градовете, където сред възрожденските и модерните комплекси могат да се видят и съхранени останки от антични театри и стадиони, колони и портици, мраморни статуи, саркофази, фрагменти от богато скулптурирани фронтони, капители, фризове... Могат да се видят и значителни останки от средновековни крепости, черкви и манастири от Средновековието. Такова уникално съчетаване на хилядолетни културни паметници може да се види в София, Пловдив, Кюстендил, Стара Загора, Велико Търново, Видин, Ловеч, Благоевград... В няколко български градове, независимо в кой регион от страната, запазените средновековни и възрожденски комплекси се назовават с традиционни термини: *“Калето”*, *“Вароша”*, *“Варуша”* Други български градове са се съхранили изцяло, вече четвърто столетие, като обекти не само на нашето, но и на световното културно наследство. Такива са Несебър, Жеравна, Котел, Копривщица... Някои големи български манастири, особено Рилския, са играли и играят ролята на православни култови средища не само за православните българи, но изобщо за всички православни християни от векове! Всичко това трябва да се познава добре от професионалните туроператори и да се рекламира по най-добър начин пред нашите и чуждите туристи.

Същевременно, **в условията на отворените граници**, вече в почти цялото континентално европейско пространство, разкриването на Българското културно-историческо наследство, като неразделна част от Общоевропейското, е една от основните задачи на туроператорите: Да се покаже на европейските туристи, че българските земи още от най-далечните времена на Праисторията, са част от общото европейско пространство, когато човекът

се появява и започва да заселва континента! Че в тези земи, заедно с ранната Егейска и античната Гръко-римска цивилизации, се развиват и античните Тракийска и Македонска култури, които заедно са положили основите на съвременната Европейска цивилизация!

За да се постигне всичко това е необходимо последователно, в хронологичен ред, да се разгледат в цикъл лекции, **основните епохи в културното развитие на нашите земи**. Да се посочат и изучат най-важните обекти и паметници на Културно-историческото наследство от различните епохи. Същевременно трябва да се предвидят и достатъчно часове за практически занятия: посещение на обектите и музеите, свързани с културното наследство; анализи на значимостта на тези обекти и паметници за българската и световната култура; реферати, а защо не и научни съобщения, относно културно-историческото наследство на България и други форми на подготовка. Ако трябва да подредим в хронологическа последователност изучаването на основните обекти от Българското културно-историческо наследство, то би изглеждало приблизително така:

Праисторическо културно наследство:

- **Обекти на Старокаменната епоха** – от пещерата *“Козарника”* (Монтанско), където са разкрити находки от най-ранния човек в Европа – *Homo erectus*, до пещерата *“Бачо Киро”* (до Дряновския манастир), *“Деветашката пещера”* (Плевенско), пещерата *“Моровица”* (Тетевенско)..., където са съхранени останки на праčovешка култура от Средния и Късния палеолит. Някои от тях са добре приспособени за туристически посещения. Пещерата *“Темната дупка”* (близо до Червен Бряг) и др.

- **Обекти на Неолитната епоха** – на първо място *“Карановската”* селищна могила, която показва по най-добър

начин цялото развитие на праисторическия човек от самото начало на епохата, до началото на следващата – Енеолитна епоха. Могилата, както бе посочено, има световна известност, главно сред археолозите, с уникалната възможност точно да се видят няколко пласта от Неолитната човешка култура, наслоени за повече от 3 000 години! Ранноеолитни артефакти могат да се видят в т. нар. *“Караново I”*, както и неолитното селище при гр. Провадия. Находки от Средния палеолит има в обекта *“Караново II”*. Богати са находищата от времето на Късния палеолит: *“Караново III”*, неолитните селища при с. Градешница (Монтанско), на Ясатепа в Пловдив, в местността *“Крушак”* (Айтоско), където е разкрито удивително по размерите и устройството си селище, укрепено с масивна каменна стена, което говори, че хората, които са го населявали са били на прага на високата цивилизация! Има още десетки неолитни обекти, които тепърва ще се разкриват и подготвят за туристически посещения.

- **Обектите от епохата на Енеолита** са още по-многобройни и значими за националната и световната култура, доколкото това е епохата, която граничи с формирането на първите човешки цивилизации. И, както сочат изследванията, българските земи съхраняват обекти и предмети на културата, които ги правят един от регионите, където се зараждат цивилизацииите! Освен уникалната *“Карановска”* могила, по-точно пластовете *“Караново III и IV”*, енеолитни селища могат да се видят и при Русенската селищна могила, и в *“Деветашката пещера”*, и в праисторически селища, разкрити в Търговишко, Шуменско, Софийско, Благоевградско и на много други места в цялата територия на България. Уникално и изключително ценно за Световната култура е ***“Варненското златно съкровище”***, датирано за времето от 4 000 г. пр. Хр., което показва именно

началото на една от първите човешки цивилизации!

Енеолитната епоха, в нашите земи, напоследък се обогатява от удивителни находки на монументални скални форми и огромни релефни очертания -. Дело на човешка дейност, в Централните и Източните Родопи, които съперничат с огромните скални рисунки на платото *“Наска”* в Перуанските Анди, които Ерих фон Деникен приписва на извънземни цивилизации!!! Енеолитен пласт е разкрит и на прочутият, напоследък *“Перперикон”*, макар че прибързаното търсене на монументалните каменни стени и градежи на Тракийското светилище изглежда са довели до унищожаването на част от него! Този пласт обаче, би могъл да покаже една вероятна връзка между Тракийската цивилизация и по-ранните енеолитни предцивилизации в този район. Пак от тази епоха са и уникалните скални рисунки в пещерата *“Магура”*, в Западна Стара планина (Монтанско). Пещерата е отдавна един от известните туристически обекти у нас и в чужбина и е добре освен нейните природни забележителности, да се изтъкват и тези чудесни образци на праисторическото изкуство, които макар и по-късни от уникалните праисторически фрески в няколко пещери във Франция и Испания, също са част от праисторическата култура на Европа.

Времето на **ранната Бронзова епоха**, което съвпада с настаняването на траките по нашите земи, също има своите обекти. Най-напред това са най-горните пластовете на *“Карановската”* селищна могила. Разкрити са обекти от това време и при Ново село (Видинско), Градешница (Белослатинско), при с. Копривец (до гр. Две могили, Русенско), с. Дуранкулак (Шабленско), с. Гела (Смолянско), с. Копривлен (Гоце Делчевско), кв. *“Струмско”* (Благоевград) и др.

За съжаление малко от тези обекти на праисторическата култура са подготвени добре за посещения на туристи, но добре е да се знае за тях, за

тяхното местоположение и значение. Да се действа за популяризирането им, за превръщането им в истински обекти на Културния туризъм. Обикновено в рекламните материали за културните обекти и паметници в България се изтъкват известни тракийски могили и светилища, златните съкровища на траките, обектите и паметниците на гръцката и римската антични култури, останките от средновековни крепости, черквите и манастирите от Средновековието и Възраждането. Много слабо обаче, се популяризират праисторическите обекти, а те биха привлекли също много почитатели-туристи и специалисти.

Обекти на античните цивилизации по българските земи:

Естествено е в туроператорската дейност да се обръща съществено внимание на обектите на Тракийската цивилизация в България. Действително те показват в най-голяма степен съпричастността на българските земи във формирането и развитието на Европейската цивилизация. Една от задачите на туроператорите е да рекламират не само известните отдавна на света *“Казанлъшка гробница”*, Куполната гробница при с. Мезек (Свилинградско), която по плана си силно наподобява световно известната *“Гробница на Агамемнон”* в Микена (Гърция), *“Панагюрското”* и *“Вълчетрънското”* златни тракийски съкровища или пък нашумелите от средата на първото десетилетие на века новооткрити гробници *“Светицата”* и *“Голяма косматка”* в Казанлъшко, където археологът Георги Китов откри масивна златна маска, вероятно на основателя на тракийската Одриска държава цар Терес, както и богати находки на бронзови оръжия, керамика и други предмети, свидетелстващи за царски погребения. И може би с основание, археологът нарича този район *“Долината на царете”*. Не по-малко известна е обаче уникалната тракийска гробница при с. Свещари

(Исперихско), обявена за обект на Световната култура от ЮНЕСКО, заедно с целия археологически резерват *“Сборяново”*. През 2006 г. близо до с. Маламир (Елховско) е разкрита тракийска надгробна могила с богати находки от златни украшения, бронзови оръжия и ценна керамика, която говори за погребение на знатен тракийски принц...

Освен надгробните могили тракийската цивилизация е оставила и импозантни скални светилища: *“Перперек”* (*“Перперикон”*) близо до гр. Кърджали, наричано *“Тракийският Делфи”*, посещавано от Александър Велики и Гай Октавий – бащата на Октавиан Август; Гробница-Светилище на известният от гръцката митология и тракийските легенди Цар-Жрец, поет и музикант Орфей при с. Татул (Момчилградско); Светилището *“Беглик Таш”* при Маслен нос, северно от Приморско; Светилището *“Харман кайя”* до с. Биволяне (Кърджалийско); няколко монолитни каменни долмени, напомнящи световноизвестния Стоун Хендж в Англия, останали от Енеолита и античното време... Още десетки тракийски могили и светилища чакат да бъдат устроени като истински обекти на Културния туризъм. Тяхното рекламиране е също възможност за реализация на кадрите в този туризъм.

Пак от обектите на античното наследство по българските земи са останките от гръцките градове-колонии по Черноморското крайбрежие. Не само световноизвестният обект на културата **Несебър**, но и **Созопол**, и Варна, и Калиакра, и Балчик... В тях се съчетават по един неповторим начин Тракийската, Елинската и Римската антични цивилизации със средновековните крепости и черкви, както и уникалната крайморска възрожденска архитектура на къщи и черкви! Не по-малко интересни са и обектите на Римското културно наследство. На няколко места у нас са останали основите на цели римски градове: Нове (при Свищов),

Ескус (до с. Гиген, Плевенско), Никополис ад Иструм (с. Никюп, Горнооряховско), Абритус (до гр. Разград)... Останки от елинистични и римски градове, форуми, амфитеатри, стадиони, терми, вили с чудесни мозайки... са запазени в много други български градове: Варна, Кюстендил, Пловдив, София, Стара Загора и др. За съжаление много от тях са изоставени или не се поддържат както трябва, за да станат истински обекти на Културния туризъм. Съхраняването, укрепването и превръщането им в такива, не е само задължение на държавните институции, но и на туроператорските агенции, които залагат на Културния и Култовия туризъм. Това безспорно ще разшири техните възможности. От друга страна ще укрепи представите за България в Европа и Света, като един от регионите, където се зараждат и развиват едни от най-ранните култури! Защото, както вече беше изтъкнато, българските земи са неразделна част от формирането и развитието на първите цивилизации на Европейския континент, в не по-малка степен от Гърция и Италия! Докато двете държави обаче, от векове са съумели да се прокламират като *“люлка на Европейската цивилизация”*, България недостатъчно е пропагандирала своя значителен дял в този процес. В своята истинска реализация в областта на Културния туризъм, туристическите кадри най-добре биха могли да направят това. Да знаят добре не само подготвените за туристически посещения обекти, но и стотиците, хилядите други, които трябва да станат такива. Да ги рекламират пред нашите и чуждите туристи, в крайна сметка пред институциите на Европейския съюз, които се занимават с проблемите на Културния туризъм и по този начин да подтикват българските държавни институции и потенциалните спонсори към съхраняването и укрепването на Българското културно-историческо наследство.

Когато говорим за Културния и Култовия туризъм и възможностите за реализация на кадрите в неговата област, трябва да се обърнем и към стотиците обекти и паметници на **Средновековното културно наследство в България**. Макар и да не е съхранила в цялостен вид основните си крепости и градове от тази епоха, поради периодичните нашествия и тотални разрушения, все пак нашата земя е запазила много такива обекти и паметници. У нас например, са се съхранили значителни останки от най-ранни християнски черкви, свързани с установяването на Християнството като основна държавна религия в Римската империя. Само в днешната столица София са запазени и реставрирани две такива монументални черкви: ротондата *“Св. Георги”* – във вътрешното пространство на Президентството и *“Св. София”* – голямата трикорабна базилика пред храм-паметника *“Св. Александър Невски”*. Останки от мощни зидове на монументални черкви от епохата на Ранното Християнство могат да се видят и в Хисар (Пловдивско), и при гр. Перушица – т. нар. *“Червена черква”*, както и на други места в България.

От същинското Българско средновековие обаче, най-ярките обекти са българските средновековни столици и големи градове-крепости, големи манастири, катедрали и черкви, олицетворяващи политическия и културния разцвет на Средновековна България! Макар и много от тях днес да са в териториите на съседни държави, те са свързани неразривно с вековно присъствие в Българската средновековна държава. Преди всичко това са импозантните останки от мощните крепости и култови обекти на столиците Плиска (заедно с Мадара и световно известният Мадарски конник – един от символите на България), Преслав и Царев град Търнов (днешното Велико Търново). Столици на Средновековна България, макар и за кратко, са били и Скопие и Охрид. Наред

със столиците, където могат да се видят реставрираните крепостни стени, дворци, черкви, манастири, обществени сгради, жилища, още няколко средновековни градове са и могат да бъдат важни обекти на Културния туризъм: Дръстър (днешния Силистра), Бдин (днешния Видин), средновековният Червен (в дефилето на Русенски Лом), Пернишката крепост, средновековните крепости на Шумен, Ловеч, стените на града-крепост Велбъдж (днешен Кюстендил), мощните остроъгълни кули от източната порта на Средец (в подлеза между Президентството и Министерския съвет в днешната столица – София), могъщите останки от крепостните стени на Калиакра на Северното Черноморие, Мезек (в Източните Родопи), Лютица (при Ивайловград), Урвич (в Искърското дефиле, южно от София), Деспот Славовата крепост в Мелник и много други.

Разцветът на Българската средновековна държава е свързан основно с приобщаването към Европейската християнска цивилизация в нейния Източноправославен вариант. В този смисъл върху нея неотразимо влияние оказва многовековната Византийска културна традиция. Българите обаче, показват изключителен творчески дух и внасят много мотиви на своята културна традиция в Християнските архитектура, изкуство и култура, в стотиците катедрали, черкви и манастири. Ярък пример за това е т. нар. *“Златна (“Кръгла”) черква”* в столицата Преслав, с уникалните си архитектурни и пластични решения – съчетание на българската строителна традиция с влияния на елинската и византийската! Такава е огромната базилика в Плиска, строена от царят-покръстител Борис I и още стотици черкви и манастири, градени в епохата на мощния разцвет на Българската християнска култура и книжнина при Борис I и Симеон Велики в обширните предели на тогавашна България: от Дунав до Егея и от Черно море до Адриатика. Историческите

извори говорят само за седем огромни епископски катедрали от Плиска и Преслав до Охрид. Вероятно голямата черква *“Св. София”* в Охрид, строена по това време, е една от тях. Освен катедралите и черквите, само в района на Плиска и Преслав са разкрити останки от десетки манастири от последните векове на Първото българско царство. В Охрид са запазени черквите и част от манастирските комплекси на св. св. Климент и Наум, изпратени тук да утвърждават християнската вяра от Борис I. В днешната Република Македония са съхранени изцяло или отчасти още десетки черкви и манастири от това време (IX–X в.). Те са част от Средновековната българска култура и не е нужно варварски да се фалшифицират и осакатяват (като автентичната икона на Борис I в черквата на манастира *“Св. Наум”* – на южния бряг на Охридското езеро или триптиха на Борис I, Св. Иван Рилски и цар Иван Шишман в Дебърския манастир), за да се нагаждат към сегашната държавна действителност! И тези неща трябва да се знаят от българските туроператори при тяхната реализация, защото конюнктурата е нещо временно, а Културноисторическото наследство непреходно и истинско! Много по-добре би било да се намерят възможности за по-добро сътрудничество между туроператорите в България и Македония, пък и в Гърция и Албания, за да се покаже единството на Културноисторическото наследство в този регион, защото великодържавните напъни в началото на XXI в., когато общоевропейско икономическо, културно и политическо пространство все повече се очертава, стават смешен анахронизъм! Крайно време е шовинистичните и религиозно-етнически разпри да останат в миналото и националните достойнства и културни ценности да се отстояват само в историко-културен план а не като нови и нови претенции за величие и надмощие над съседите!

Времето на Второто Българско царство (края на XII - края на XIV в.), също е оставило стотици обекти и паметници на Културното наследство. На първо място това е столицата Търново, с импозантните крепости и дворци на българските царе, с огромната патриаршеска черква “Възкресение Христово” на Царевец, с десетките черкви и манастири на хълмовете “Трапезица”, “Света гора”, “Момина крепост”, Арбанаси! Тук са реставрирани и подготвени за посещения черквите “Св. Димитър”, “Св. Четиридесет мъченици”, “Св. св. Петър и Павел”, а още много черкви се реставрират. Велико Търново е истински исторически резерват на Средновековната българска култура. Такъв резерват е и Несебър, със своите великолепни средновековни черкви, някои от които (“Христос Пантократор”, “Св. Иван Кръстител”, “Св. Стефан”) са се запазили почти изцяло, а други – като “Старата митрополия” са консервирани. Един от многото обекти със световно значение, покровителстван от ЮНЕСКО, е уникалната “Боянска черква”, недалеч от Националния исторически музей в София. Стенописите ѝ се смятат за предтечи на Европейския ренесанс, с реализма на изящните фигурни портрети на Севастократор Калоян и прекрасната му съпруга Десислава и на Цар Константин Асен и царица Ирина!

Уникални стенописи са се съхранили и в черквата на т. нар. “Асенова крепост”, кацнала на шеметна висота над пътя от Асеновград (средновековния Станимака) за не по-малко интересния “Бачковски манастир”. Но може би най-оригиналните обекти на Средновековната християнска българска култура са скалните манастири от XII-XV в. Такива са разкрити на много места в нашите земи: край Мадара и в дефилето на Камчия (в Шуменско и Варненско); край р. Искър, в района на с. Карлуково (между Мездра и Червен бряг); в Странджа планина; т. нар. “Аладжа манастир” – над курорта “Златни пясъци”. Световна известност

придобиват обаче, скалните манастири и черкви в дефилето на Русенски Лом. Според археолозите тук са разположени близо 300 скални черкви. ЮНЕСКО е обявил една от тях, при с. Иваново, за обект на Световната култура. Това е главно заради изключително ценните стенописи по стените и тавана на издълбаната в отвесните скали, на 40 м. от реката, черква. Всъщност почти цялото поречие на реката е уникален резерват, най-напред заради стотиците скални храмове и същевременно като рядък природен и орнитоложки район, където могат да се видят и стотици редки птици! В района на резервата е и спомената Червенска крепост, както и една от най-големите пещери в България – “Орлова чука”. Всичко това превъзхожда Резервата един от най-големите туристически обекти в България. За съжаление той едва сега се превръща в такъв и за туроператорите популяризирането му дава изключителни възможности за реализация.

Културните обекти на Българското възраждане:

Когато става дума за българските манастири и черкви, трябва да се подчертае, че те са основни обекти на Културния и Култовия туризъм не само от епохата на Средновековието, но и от тези на османското владичество и на Българското национално възраждане. Те, всъщност, са едва ли не единствените устои на българския дух, език и православна култура, както впрочем, и на сърбите, гърците, черногорците... Така, както “Света гора” на Атонския полуостров е опора на Православието през тежките векове от XIII до XVIII-XIX, така и десетките манастири от “Софийската света гора” (Драгалевски, Кладнишки, Боянски, Германски, Лозенски, Кремиковски...); търновските манастири (Преображенски, Патриаршески, Капиновски, Плаковски, Арбанашки...); големият “Соколски” (Габровски) манастир; десетките манастири в Западна България (Чипровския, Клисурския, Черепишкия,

Струпецкия, “Седемте престола”, Бобошевския...); манастирите в Родопи, в Пиринско, в днешна Македония... Най-големият православен манастир на Балканите (без атонските манастири) – Рилската света обител, през вековете на османското господство е духовен център не само на българите, но и на хиляди православни от Русия, Молдова и Влашко, сръбските и черногорските земи... Същата роля играят и други големи манастири като Бачковския, Троянския, Роженския... Над 260 са манастирите само в днешните български земи. Повечето от тях са действащи и са изключително интересни и привлекателни както за православни поклонници, така и за десетки хиляди туристи-любители на Културно-историческото наследство. Те са неизбежни обекти в туристическите маршрути и предизвикват огромен интерес. Към тях трябва да се прибавят и стотиците запазени повече или по-малко средновековни и възрожденски големи и малки черкви. Те съхраняват в себе си както духът на Православието и българщината, така и уникалното творчество на стотици български зографи, марангози (резбари), строители в чудесни иконостаси, резбовани колони и владишки тронове, великолепни стенописи, изобразили не само основните мотиви на Християнството, но и десетки реалистични портрети на ктитори, оригинални архитектурни и пластични решения, които компенсират забраната на османлиите да се строят импозантни черкви! Чудесни възрожденски черкви могат да се видят в почти всички български градове, играли ролята на важни стопански и културни центрове в последните векове на османското господство, когато се развива Българското възраждане: във Враца, Белградчик и Берковица – в Северозападна България; в Кюстендил, Дупница и Благоевград в Югозападна; в Търново, Трявна, Дряново, Свищов, където личи гениалната ръка на Кольо Фичето; в Елена, Котел, Сливен и

Жеравна, както и в черноморските градове; в Асеновград, Смолян, Златоград, Неделино и Широка лъка в Родопите; в градчетата и селата на Странджа планина. Навсякъде геният на Възрожденските българи, окрилени от Националното възраждане и новата Възрожденска култура, създава шедеври на култовото строителство, върху което се основава тази култура! Не може да не се познават и рекламират тези основни центрове на Българското културно-историческо наследство.

Основни обекти на Културния туризъм от епохата на Възраждането са и българските възрожденски къщи. Те също са несравними паметници на българското културно наследство. Всъщност, могат да се обособят няколко различни стилове български възрожденски къщи: северозападен стил – тук влизат къщи от Чипровци, Белградчик, Берковица, Враца... Общото в тях е, че къщите са преобладаващо белосани с вар, с дървени обкови на ъглите. Възрожденските къщи в Централна Стара планина също са предимно белосани, с дървени обкови. В същото време те са уникални и неповторими всяка за себе си! Едни са еднокатни, с големи чардаци, стълбища и колони. Други са двукатни и трикатни, с богат дървен обков на прозорците и вратите, с еркери наддавания, явно къщи на тежки търговци и еснафи. Такива са къщите в Ловеч, Троян, Елена, Дряново, Трявна, Боженци, Арбанаси... Такива са и на “Старата чаршия” в Търново, с изключение на уникалните сгради на Кольо Фичето – несравнимият български архитект от XIX в. Неговите шедеври: “Ханът на хаджи Николи”, “Къщата с маймунката” и други са станали емблематични за Възрожденско Търново. Такива са и черквите, градени от големия майстор в старата българска столица. Такива са и неговите къщи в родния му град Дряново, и черквите му в Дряново, Свищов, Дряновския манастир, и покритият му мост в Ловеч, и този край

град Бяла, които сякаш са вечни със съвършената си конструкция и здравина!

Уникален е и стилът на възрожденските къщи в Котел, Жеравна, Несебър, Созопол и други български селища в Източна Стара планина и по Черноморието. Те нямат аналог в България и на Балканите с цялостният дървен обков на фасадите. Така Несебър и Созопол създават една разнообразна картина на култури, развивали се тук от десетки векове и същевременно един от неповторимите възрожденски архитектурни стилове на българите. Като цяло това са истински резервати на българското Културно-историческо наследство.

Едни от най-интересните възрожденски къщи, открояващи се с богатство и разнообразие на архитектурата и украсата си са къщите в Копривщица и Пловдив. Копривщица е цялостен архитектурен и етнографски резерват, а огромните многокатни пловдивски къщи поразяват с уникалните си архитектурни решения! Тук няма да срещнете еднакви къщи. Всяка е със своя стил и цвят, с раздвижените си разноцветни фасади, понякога симетрични, с богатата си външна украса и еркери наддавания, с разнообразния обков на прозорците. Те формират цели комплекси, които заедно с черквите, правят стария Пловдив и Копривщица уникални центрове на Българската възрожденска култура.

Други центрове на неповторимата българска възрожденска култура са родопските градове Смолян, Златоград, Широка лъка, т. нар. "Агушев конак" в с. Могилица и др. И тук могат да се видят няколкостепенни богати къщи на тежки търговци и еснафи, с белосани фасади на горните катове, върху мощни каменни основни етажи, с еркери, чардаци, богати дървени обкови, с издължени прозорци, често симетрично разположени от двете страни на централния чардак, издаден напред. Подобни къщи могат да се видят и в Пиринския край, и в Македония: в

Благоевградския "Варош", в Мелник, в Охрид – в днешна Македония.

Други уникални паметници на българската възрожденска архитектура се часовниковите кули. Те са повече от петдесет и могат да се видят в старите градски центрове на много български градове. Часовниковите кули са строени от българите като аналог на черковните камбанарии, които османлиите им забранявали да строят! Високите мощни съоръжения обявявали времето с камбанен звън и той замествал черковните камбани! Мощните каменни основи и бойниците превръщали често кулите в защитни съоръжения. Едни от най-красивите кули могат да се видят във Враца, Ботевград, Берковица, Разград, Дупница, Благоевград, Прилеп и много други възрожденски градове, във всички краища на българските земи.

Возрожденските културни обекти заемат действително основно място в Културно-историческото наследство на България, респективно в Културния туризъм. Тяхното популяризиране и включването им в основни маршрути на този туризъм дава големи възможности за реализация на туроператорските кадри. Ето защо те трябва да се познават добре.

Възрождената, в последните десетилетия на XIX в. Българска държава бързо възприема новите архитектурни традиции на Европа. Големите български градове, където само за две десетилетия се съсредоточава значително население, се изграждат по европейски образец. Създават се нови центрове, с обширни площи и градини, цели комплекси от сгради в стила на късния барок. Особено се открояват в това отношение градове като Русе, Пловдив и очертаващата се като морска столица Варна. Барокови комплекси се изграждат и в новата столица София, която до освобождението наподобява истинско ориенталско село. Подобни комплекси се появяват и в Плевен, Ловеч, новоизграждащият се град Стара Загора,

изгорен по време на Освободителната война от турците, в Търново, Шумен, Сливен, Ямбол и др. Българските градове придобиват европейски облик, както и новата градска общественост!

Реализацията на туроператорските кадри действително има широка почва за изява в съвременна България. Те, обаче, трябва добре да познават Културно-историческото наследство на родината ни, както и Европейското и Световното културно наследство. Постоянно да следят новостите в Културния туризъм:

новооткритите обекти на този туризъм, да търсят възможности за популяризиране и реклама на тези обекти, да умеят по най-добър начин да насочват вниманието на нашите и чуждите туристи към тях. За това се изисква много добра подготовка и афинитет към Културното наследство, пълно професионално отдаване, талант за популяризиране на българската и световната култура, душа за общочовешкото изкуство, за хората!

Литература:

1. Архитектурното наследство на България, С. 1972.
2. Девет световни ценности в България, Сборник, С. 2002.
3. Димитров, Б., Седемте древни цивилизации в България, С. 2005.
4. Българската цивилизация (The Bulgarian civilization), "Тангра ТанНакПа", (Общобългарска фондация), С. 2005.
5. Konstantinov, P., Treasures of Bulgaria, С. 2005.
6. Ганев, проф. Ст., Ал. Вълчев, Среци с непреходните богатства на България, С. 1993.
7. История на Света, т.1, Праистория, изд. "Ларус", С. 2007.
8. Миков, В., Праисторически селища и находки в България, С. 1933.
9. Ренфрю, К., "Златните съкровища на Древна България", Сп. "National Geographic", бр. 10(12), октомври, бр. 11(13), ноември, 2006 г.
10. Венедиков, Ив., Т. Герасимов, Тракийското изкуство, С. 1974.
11. Венедиков, Ив., Панагюрското златно съкровище, С. 1961.
12. Цончева, М., Художественото наследство на тракийските земи, С. 1971.
13. Живкова, Л., Казанлъшката гробница, С. 1974.
14. Велков, В., Градът в Тракия и Дакия през Късната античност, С. 1959.
15. Китов, Г., Тракийската гробница-мавзолей край гр. Стрелча, Сп. "Векове", 1977, №1.
16. Ваклинов, Ст., Археология, С. 1973.
17. Ваклинов, Ст. Формиране на Старобългарската култура, С. 1977.
18. Мавродинов, Н., Старобългарско изкуство, С. 1959.
19. Иванов, И., Български старини из Македония, С. 1972.
20. Миятев, К., Архитектурата в Средновековна България, С. 1965.
21. Миятев, К., Кръглата църква в Преслав, С. 1932.
22. Миятев, К., Боянските стенописи, С. 1961.
23. Български средновековни градове и крепости, В. 1981.
24. Чавръков, Г., Българските манастири, история, култура, изкуство, С. 2000.
25. Български къщи от епохата на Възраждането, С. 1953.
26. Архитектурата на Българското възраждане, С. 1975.
27. Иванчев, И., Несебър и неговите къщи, С. 1957.
28. Пеев, Х., Пловдивската къща от епохата на Възраждането, С. 1960.
29. Трайчев, Г., Манастирите в Македония, С. 1933.
30. Нешев, Г., Български възрожденски културно-народностни средища, С. 1977.
31. Генчев, Н., Възрожденският Пловдив, С. 1981.

Настоящата разработка е представена на Националната конференция „Подготовка и реализация на кадрите в туризма – съвременни изисквания“, гр. Сандански, 24-26 юни 2008 г., организирана от Катедра „Туризъм“ на Стопанския факултет при ЮЗУ „Неофит Рилски“.
